

Věra Slováková. *Dětství a dospívání poddaných na Moravě ve druhé polovině 18. století na příkladu slavkovského panství. (Brno: Matice moravská, 2022.) 289 s., 8 s. obrazových příloh. ISBN 978-80-87709-30-6.*

Autorčina monografická prvotina svědčí o rostoucím zájmu českých historiků o dějiny rodiny, a zejména dětí a dospívajících. Historiky 18. století zajímá tato problematika tím spíše, že v druhé polovině tohoto století evropský kontinent zaznamenal výrazný a zrychlený populační růst. Příčiny a zejména dopady tohoto růstu na jednotlivé evropské státy a jejich lokální komunity se však výrazně lišily.¹ Věra Slováková se ve své precizní studii zaměřila na sledování demografického vývoje dětské poddanské populace na příkladu slavkovského panství. Výběr studovaného regionu vyplynul z mimořádně, v podstatě kontinuálně zachovaných sériových pramenů. Volba tohoto moravského panství patřícího od roku 1525 rodu Kouniců zároveň velmi vhodně vyplňuje jistou badatelskou mezeru. Většina novějších podobně demograficky orientovaných studií se totiž věnuje především různým lokalitám v Čechách, konkrétně na Štáhlavsku,² Liberecku,³ Třeboňsku,⁴ Protivínsku,⁵ Novorychnovsku,⁶ Českobudějovicku⁷ či v Praze⁸ atd. Moravské lokality zůstávají dosud opomíjeny.⁹

Kvůli velkému množství dat v případech výzkumu celého panství zúžila autorka svou analýzu na reprezentativní vzorek dvou lokalit. Studie nejprve zahrnuje data z města Slavkova, centra stejnojmenného panství s rozvinutou a početnou řemeslnou výrobou, obchody, zámek a poplužním dvorem. Druhou studovanou lokalitou je nedaleko ležící obec Křenovice, jež byly prakticky největší vsí slavkovského panství a kde se rovněž nacházel vrchnostenský dvůr a mlýn. Sledování případných rozdílů či shod mezi malo-

¹ Ve Slavkově přitom ve studovaném období počet všech obyvatel o více než třetinu klesl, zatímco křenovické obyvatelstvo v tomto období o čtvrtinu vzrostlo (s. 84).

² Alice Velková, *Krutá vrchnost, ubozí poddaní? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy* (Praha: Historický ústav AV ČR, 2009).

³ Markéta Pražáková-Seligová, *Život poddaných v 18. století: osud, nebo volba?: k demografickým, hospodářským, sociálním a rodinným aspektům života venkovských poddaných na panství Horní Police* (Praha: Togga, 2015).

⁴ Karel Dudáček et al., „On Using the 1661–1839 Lists of Subjects of the Třeboň Dominion to Study the Age structure of the Population,“ *Historická demografie* 13 (1989): 59–124; Jaroslav Čechura, *Mikrosvětly jihočeského venkova-Bošilec 1600–1750: tradiční společnost raného novověku v Čechách* (Praha: Historický ústav AV ČR, 2021).

⁵ Václav Černý, *Dědicové a jejich sourozenci. Sonda do poměrů selských rodin, Protivínsko (1780–1830)* (dizertační práce, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2019).

⁶ Markéta Skořepová, *Ovdovění a osiření ve venkovské společnosti: panství Nový Rychnov (1785–1855)* (České Budějovice: Nová tiskárna Pelhřimov, 2016).

⁷ Josef Grulich, *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století* (České Budějovice: FF JCU, 2008); Týž, *Migrace městského a vesnického obyvatelstva. Farnost České Budějovice 1750–1824* (České Budějovice: FF JCU, 2013).

⁸ Eva Kačerová, „Sňatečnost v 17. a 18. století ve světle matrik pražské farnosti Panny Marie pod Řetězem,“ *Historická demografie* 28 (2004): 35–54.

⁹ Výjimky představují například Miroslava Kučerová, *Život sirotků v Jaroměřicích (nad Rokytnou) v 2. polovině 17. století a na počátku 18. století*, (diplomová práce, Masarykova univerzita, 2010); Radek Lipovský, *Lidé poddanských měst Frýdku a Místku na sklonku tradiční společnosti (1750–1850)* (Ostrava: FF OU, 2013); Ludmila Nesládková, *Reprodukce kulturně odlišných skupin obyvatelstva jižní Moravy v novověku na příkladu křesťanů a židů*, (Praha: Česká demografická společnost, 2003).

městem a vesnicí představuje jeden z autorčiných primárních badatelských cílů. Kniha dále sleduje dopad osvícenských reforem na tyto vybrané lokality, zejména zavedení povinného základního vzdělání, zrušení nevolnictví, zákonnou úpravu dědických práv (1787) a zavedení nového způsobu rekrutování do armády (1781). Analýza neopomíjí dopad mortalitních krizí na sledovanou populaci, tedy především vliv sedmileté války probíhající v letech 1756–1763 a dále velkého hladomoru z let 1771–1772. Klíčovými tematickými okruhy knihy jsou dětská práce, studium, mobilita/migrace dospívajících a dětí a konečně uzavření sňatku.

Monografie vychází z velkého množství zahraniční a domácí literatury, a především z četných rukopisných pramenů evidenční povahy, které autorka převedla do 85 přehledných tabulek v jednotlivých kapitolách. Čtenáři je tak předloženo značné množství precizně zpracovaných statistických dat, vymezených lety 1754–1802 a pocházejících ze soupisů poddaných a sirotků, z matričních záznamů a dále z pozemkových knih tereziánského a josefinského katastru, dále z knih svatebních smluv a konečně ze školských fasí.

Velkou část analýzy věnuje Slováková problematice čelední služby, tématu, které se v posledních letech stalo předmětem podnětných diskuzí a nových výkladů, oproštěných od dříve často přítomné ideologie. Slováková studuje podíl všech narozených dětí starších 10 let na službě, věk nástupu jedinců do čelední služby, délku této služby, podíl dětí v různých typech čelední služby (poddanští hospodáři, vrchnostenská služba v poplužních dvorech, „vyšší služba“ u šlechtice, duchovního či úředníka), rozvrstvení čeledi v jednotlivých sociálních skupinách zaměstnavatelů města (řemeslníci, majitelé domů bez řemesla, podruzi) a vesnice (sedláci, chalupníci, podruzi) a konečně podíl sloužících mezi osiřelými a neosiřelými osobami. Nižší zastoupení čeledi v populaci ve srovnání se západoevropskými regiony bylo pro české země charakteristické. Také v případě slavkovského panství dává autorka tento jev do souvislosti s robotou. Náročnější polní práce zde odváděli robotující poddaní a vrchnost si najímala děvečky jen na lehčí práce.

Badatelka dále zkoumá problematiku mimorodinného vzdělání dětí, zahrnující základní vzdělání, dále učení a vyšší, tedy střední či univerzitní studium. Reforma z roku 1774 měla na panství pouze velmi pomalý efekt – méně než dvě pětiny slavkovských dětí a pouze 13% křenovické mládeže navštěvovalo koncem 80. let 18. století triviální školu. Velmi zajímavý je přehled řemeslných povolání učňů, tovaryšů a jejich otců. Autorka dále zjistila, že již před zrušením nevolnictví existovaly případy chlapců, kteří odcházeli do učení bez souhlasu své vrchnosti, aniž by to pro ně mělo nějaké právní důsledky. Zároveň se i po roce 1781 v soupisech obyvatel nadále setkáváme s poznámkou o souhlasu či nesouhlasu vrchnosti s odchodem jedince na vandr či učení, v mnoha případech bylo tedy nadále formálně dbáno názoru vrchnosti (s. 174).

Studium slavkovských dětských poddaných na gymnáziích či na univerzitách bylo vzácným jevem. Velký rozdíl panoval nepřekvapivě mezi městem a vsí, odkud odešel na studium během půlstoletí pouze jeden křenovický hoch. Nad rámec základní školy studovalo celkem 51 slavkovských chlapců (8,7% chlapců starších 10 let). Neodcházeli přitom pouze na školy v rámci jihomoravského kraje (Brno, Hustopeče, Mikulov, Strážnice), studovali rovněž ve vzdálenější Kroměříži, Olomouci či Vídni. Co se profesní a vzdělanostní emancipace týče, slavkovské panství patřilo k těm konzervativnějším,

žádná dívka ve studovaném období nevstoupila do učení a nebyla poslána na vyšší studium.

Část badatelčinych otázek se týkala vojenské služby. Nový konskripční systém zavedený v monarchii v roce 1781 neměl na mužskou populaci panství okamžitý vliv. Klíčovou roli v počtu rekrutů hrály potřeby armády, zvýšené v době vojenských tažení. Slováková odhalila výrazný rozdíl existující mezi městem a vesnicí v počtu odvedenců: 8,5 % slavkovských versus 18,4 %, v kohortní analýze dokonce 38,1 % křenovických hochů starších 10 let (s. 195). Jako možné vysvětlení uvádí autorka taktiku slavkovských rodin, které posílaly své syny na studium, aby je osvobodily od vojenské služby. V obou lokalitách měli největší zastoupení synové podruhů, postradatelnější v hospodářství a v řemeslné domácnosti nežli dědicové.

Slováková se přiklání k nejnovějším závěrům historicko-demografických prací, které poukazují na vysokou mobilitu poddanského obyvatelstva ve studovaném období. Konstatuje, že rovněž slavkovští mladí poddaní byli velmi mobilní. Kromě již uvedené čelední služby, mnohdy i mimo hranice panství, byly nejčastějšími příčinami migrace nesezdaných učení/vandr, středoškolské studium a vojna v případě chlapců, a čelední služba a sňatek v případě dívek. Nechyběli, avšak v nízkém počtu (3–7,9 %) tuláci. Důležitou otázkou pro Slovákovou představoval demografy tradičně zkoumaný věk snoubenců při vstupu do manželství. Slavkovské panství podle ní představovalo přechodný typ evropské rodiny mezi severozápadním a jihovýchodním typem dle tzv. Hajnalovy linie. Údaje o věku snoubenců v soupisech poddaných a v matričních záznamech se však rozcházejí. Vedle toho autorka uvádí několik dalších úhlů pohledu, respektive odlišných číselných údajů, což vnímám jako poměrně matoucí. Ve výsledku tato snaha o preciznost text spíše zahrnuje a znepréhledňuje, čímž ubírá závěrům na přesvědčivosti.

Mnoho aspektů každodenního života poddanské populace ovlivňovalo dobové právo. Autorka proto věnuje jednu samostatnou úvodní kapitolu právnímu postavení dětí a mladých lidí. Zmiňuje poručnictví osiřelých, tomu se však kromě dvou výjimek v rámci individuálních osudů v závěrečné kapitole knihy, patrně vzhledem k povaze zvolených pramenů, blíže nevěnuje. Práce ovšem sleduje fenomén rozdělování sirotků do služby, což byla praxe, která na slavkovském panství přináležela hejtmanovi panství a definovaly ji vrchnostenské instrukce. Dílčím cílem knihy je zhodnotit lokální dopad osvícenských reforem. Autorčin výzkum například přesvědčivě rektifikuje mylnou představu Franze J. A. Szabo, životopisce rakouského státního kancléře Václav Antonína Kounic-Rittberga. Szabo se domníval, že státník prosazoval dílčí reformy na svých panstvích již od roku 1773, dříve, než byly celostátně vyhlášeny.¹⁰ Podle Slovákové však na slavkovském panství k raabizaci nedošlo a ještě roku 1794 muselo vesnické obyvatelstvo robotovat, a nikoliv odvádět peněžní platy. Značný vliv mělo naopak vyhlášení zákona z roku 1787, podle něhož rodinný majetek do budoucna již nedědil nejmladší, ale naopak nejstarší mužský potomek (s. 62).

Hlavní kritéria mající zásadní vliv na demografický a sociální vývoj studované populace představovalo dle autorky pohlaví, sociální původ/osiřelost, geografický původ a věk dětí. Výsledky datové analýzy jsou v knize průběžně srovnávány se závěry pří-

¹⁰ Franz A. J. Szabo, *Kaunitz and Enlightened Absolutism, 1753–1780* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), 174.

padových studií z různých evropských států a lokalit v rámci českých zemí. Navzdory všeobecným trendům „demografické revoluce“ druhé poloviny 18. století se tak jasně potvrzuje podstatný vliv rozdílných právních poměrů (dědické právo) a ekonomicko-výrobních rysů jednotlivých regionů na vývoj dané populace. V použitých metodách a kladení otázek práce zůstává tradičně pojata, inovativní a zajímavou se jeví zejména díky šířce a systematickosti komparace vlastní analýzy s výsledky zahraničního a domácího výzkumu.

Úplný závěr publikace věnuje autorka podrobnému a velmi zajímavému vylíčení rodinných osudů tří rodin slavkovského panství. Rozbor životních cest těchto rodin a jejich potomstva ukázal, do jaké míry ovlivňoval jejich průběh nejen sociální či zeměpisný původ, ale též konkrétní konstelace rodinných vztahů, osobní vůle jedinců a někdy též náhoda. Kniha by si zasloužila větší počet takto konkrétních individuálních příkladů, což by zvýšilo výstižnost, barvitost a plasticitu výkladu. Je spíše ke škodě věci, že individuální příběhy najdeme ve zbylých částech knihy jen na dvou místech. Autorka se přitom odvolává na inspiraci mikrohistorií (s. 17), která do centra dějin vrací individuálního aktivního jedince. Knihu samozřejmě limitovala neexistence pramenů osobní povahy. Osudy dětí a mladistvých bývají rovněž zachyceny ve výleších vrchnostenských soudů, kriminální či obecně abnormální chování jedinců však stálo mimo badatelčinu pozornost. Je otázkou, zda by rozsáhlejší výzkumný exkurz v tomto směru nenarušil promyšlenou strukturu práce a zda se vůbec pro danou lokalitu tento typ pramene dochoval. Kromě potulky, které se autorka stručně dotkla v části věnované migraci, by snad bylo možné získat informace rovněž například o předmanželských počtech, která v publikaci nejsou vůbec zmíněna, případně o krádežích či jiných deliktech a konfliktech, které život dětí nezřídka rovněž zasáhly.

Autorka se v textu nepouští do laciných generalizací, citlivě přihlíží k reáliím konkrétní lokality. Nezaujímá tak například jednoznačné stanovisko v otázce, zda uplatnění mladých lidí v čelední službě napomohlo zmírnit sociální propast mezi různými venkovskými vrstvami. Díky autorčině přesvědčivé argumentaci a výše zmíněné systematické komparaci představuje kniha navzdory drobným výtkám velmi zdařilou publikaci, která nabízí hodnotné informace nejen čtenáři se zájmem o dějiny poddanské rodiny.

Eva Hajdinová

 <https://orcid.org/0000-0002-8327-2401>